

MAGDALENA BEDNARKIEWICZ

Rola budynków wielospecjalistycznych przychodni Łódzkiej Kasy Chorych jako elementu nowoczesnej architektury miasta w dwudziestoleciu międzywojennym

The Role of the Multispecialised Clinics Buildings of the Health-Insurance Fund in Łódź as Part of the Modern Architecture of the City in the Inter-War Period

Zakład Historii Architektury, Budowy Miast i Konserwacji Zabytków
Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej

Streszczenie

Łódzka Kasa Chorych funkcjonowała od 1922 r. i obejmowała opieką medyczną miasto wraz z powiatem łódzkim. Pomocy medycznej mieszkańcom udzielano w ambulatoriach umieszczonych w adaptowanych lokalach i w szpitalach miejskich, z którymi Kasa Chorych miała podpisane umowy. Brak własnych budynków dla lecznictwa ubezpieczeniowego zmusił władze Kas Chorych do budowy placówek: szpitala w Łodzi, dwu budynków ambulatoriów przy ul. Łagiewnickiej nr 34/36 i ul. Leczniczej nr 6 oraz sanatorium w Tuszynie. Powstanie tych gmachów w skali kraju stanowiło pionierskie osiągnięcie łódzkiego oddziału Kasy Chorych.

Ambulatorium przy ul. Łagiewnickiej nr 34/36 wybudowano w najbiedniejszej dzielnicy Łodzi. Pomieszczenia przeznaczono dla: ambulatoriów, oddziału położniczego i wodoleczniczego, pokoi obserwacyjnych, gabinetów lekarzy domowych. Gmach wzniesiony w latach 1927–1929 według projektu architekta Witolda Szereszewskiego był przeznaczony dla dużej liczby chorych. Nowością były rozbieralnie przy gabinetach lekarskich i doskonale zorganizowane ambulatoria specjalistyczne. Budynek wolnostojący, murowany powstał na działce o powierzchni 1,5 ha. Rzut opracowano na planie litery H z salami dla pacjentów usytuowanymi wzdłuż trak-

Summary

The Łódź Health-Insurance Fund started functioning in 1922 and provided medical services for the citizens of Łódź and the whole province. Initially, medical help was given in dispensaries organised in adapted premises and city hospitals with which the Health-Insurance Fund had signed necessary agreements. With time, the lack of the Fund's own buildings forced its authorities to erect a hospital in Łódź, a dispensary consisting of two buildings at 34/36 Łagiewnicka Street and at 6 Lecznicza Street, and a sanatorium in Tuszyn. The foundation of these buildings was a pioneering achievement of the Łódź Health-Insurance Fund on the scale of the whole country. The dispensary at 34/36 Łagiewnicka Street was built between 1927 and 1929, in the poorest district of Łódź, according to the design of Witold Szereszewski. It housed a maternity ward, a hydrotherapeutic ward, observation rooms and rooms for family physicians. It could admit a large number of patients at a time offering dressing rooms and perfectly organised and equipped specialised consulting rooms. The building itself was detached, built of bricks and concrete in the shape of the letter H on a piece of land of 1,5ha. Rooms for patients were situated along outer routes. The front elevation of the building was decorated with a protruding portal, an

tów zewnętrznych. Główne wejście ozdobiono portalem, wysuniętym przed lico muru. Gmach wieńczyła ścianka attykowa z napisem: KASA CHORYCH M. ŁODZI. Drugim przedwojennym obiektem powstałym na zlecenie Kas Chorych był gmach przychodni przy ulicy Leczniczej nr 6 w Łodzi. Na obiekt ten rozpisano w 1925 r. powszechny konkurs architektoniczny, a zaprojektował go architekt Stefan Krasifowski. Wybudowano go w latach 1930–1932. Przychodnia była wolnostojąca, trzykondygnacyjna, o rzucie opracowanym na wzór litery A. Wejście główne umieszczono od strony ulicy Leczniczej, przy bocznych skrzydłach zaś usytuowano dodatkowe wejścia od bocznych uliczek. Elewacja przychodni, modernistyczna z klasycystycznymi elementami i łukowato ugiętą pierzeją, tworzy zabudowę ulicy Leczniczej. Te dwa łódzkie przykłady przychodni wielospecjalistycznych dla Kas Chorych wpisują się w nowy rozdział w historii rozwoju lecznictwa ubezpieczeniowego. Dokonano wówczas reorganizacji, polepszyły się warunki leczenia. Budynki wybudowano zgodnie z ówczesnymi wymogami i wzorowo wyposażono w sprzęt diagnostyczno-leczniczy. Prowadzono w nich działalność profilaktyczną i leczniczą, tak potrzebną w przedwojennej Łodzi. Użyte materiały stworzyły architekturę ponadczasową, rozpoznawalną, kształtującą przestrzeń i umiejętnie zabudowującą ulicę, z równoczesnym poszanowaniem dla otaczającej ją zieleni.

Słowa kluczowe: Kasa Chorych w Łodzi, reorganizacja lecznictwa ubezpieczeniowego, dwudziestolecie międzywojenne, projekt budowlany ambulatorium wielospecjalistycznego, architektura modernistyczna, Witold Szerezewski, Stefan Krasifowski

attic wall and a caption “KASA CHORYCH M. ŁODZI” (“THE HEALTH-INSURANCE FUND OF THE CITY OF ŁÓDŹ”). The other pre-war building founded by the Łódź Health-Insurance Fund was the dispensary at 6 Lecznicza Street. Designed by Stefan Krasifowski and erected between 1930 and 1932, it was a detached, three-storey structure designed in the shape of the letter A. The main entrance was at Lecznicza Street, side-entrances led into the building from surrounding smaller streets. The front elevation of the building was modernistic with classical elements and an arched frontage, which made the building one of the most distinctive architectural elements of Lecznicza Street. The two examples of dispensaries mentioned above marked a new era in the history of insurance health care. They brought much improvement to the conditions of patients’ treatment. The buildings were constructed according to strict requirements of those times and provided with modern medical equipment, which allowed effective prevention and medicinal treatment. Materials used during construction made it possible to create timeless, recognizable architecture shaping space skilfully and with respect to surrounding greenery.

Keywords: The Łódź Health-Insurance Fund, reorganization of treatment insurance, interwar period, the construction project of ambulatorium, the modernist architecture, Witold Szerezewski, Stefan Krasifowski

Dewizą pracowników Kas Chorych odpowiedzialnych za rozwój placówek było zdanie: „Nasze budynki powinny być nie tylko wygodne dla pacjenta i lekarza, lecz jeszcze ładne i przytulne. Mają także wychowywać robotnika. Piękne, schludne, wygodne pomieszczenia zmuszą chorego do odpowiedniego zachowania się w spokoju i czystości” [1]. Każdy badacz historii architektury podpisze się pod tymi słowami napisanymi przez prof. dr. med. Wincentego Tomaszewicza. W zabudowie Łodzi trzy realizacje w dwudziestolecie międzywojennym pozostały ślad na mapie miasta. Zlecone przez ówczesne władze Kasy Chorych, wybudowane z funduszy tej instytucji, przetrwały do naszych czasów. Wielokrotnie przebudowywane, często w sposób nieprzemyślany, co potwierdza gmach przy ul. Łagiewnickiej nr 34/36, dziś

w dużej mierze zdewastowany, stanowią przykład dobrej architektury modernistycznej.

Wszystko zaczęło się w pierwszych dniach 1919 r., gdy opublikowany został dekret o ubezpieczeniu chorobowym, który w 1920 r. zastąpiła bardzo postępową ustawą tworzącą system ubezpieczeń chorobowych, oparty na ubezpieczeniu przymusowym. Utworzenie ubezpieczenia społecznego wynikało z potrzeby ochrony wszystkich pracowników najemnych przed ekonomicznymi skutkami choroby i wypadków losowych. Jednostkami organizacyjnymi tego ubezpieczenia były Kasy Chorych. Organem zarządzającym — rada składająca się z przedstawicieli pracowników i pracodawców. W historii naszego przedwojennego państwa rozróżniamy dwa okresy funkcjonowania lecznictwa ubezpieczeniowe-

go. Pierwszy to Kasy Chorych (1922–1933), drugi — od 1934 r. — to czas Ubezpieczalni Społecznej. Zarówno pracodawcy, lekarze, jak i sami ubezpieczeni z rezerwą odnosili się do obowiązkowego ubezpieczenia [2]. Kasa Chorych w Łodzi rozpoczęła działalność w dniu 3 kwietnia 1922 r., obejmując opieką obszar miasta i powiat łódzki, a w nim: Konstąntynów Łódzki, Aleksandrów Łódzki, Rudę Pabianicką i Zgierz. Od samego początku pomocy medycznej udzielano w ambulatoriach zlokalizowanych w adaptowanych lokalach, opiekę szpitalną zaś można było uzyskać w szpitalach miejskich, z którymi Kasa Chorych zawierała umowy. Powód takiej sytuacji w Łodzi był prozaiczny. Lecznictwo ubezpieczeniowe nie posiadało własnych gmachów, ani ambulatoriów, ani szpitala. Dlatego stopniowo musiano myśleć o budowaniu własnych placówek [2]. W 1927 r. na Zjeździe Lekarzy Naczelnych Okręgowego Związku Kas Chorych zapadła decyzja o budowie szpitala w Łodzi, zainicjowana przez prof. dr. med. W. Tomaszewicza, późniejszego dyrektora i ordynatora tej placówki medycznej [3]. W wyniku intensywnej działalności organizacyjno-leczniczej łódzkiej Kasy Chorych doprowadzono do wybudowania i uruchomienia szpitala przy ul. Kopcińskiego 22 (dawniej ul. Zagajnikowa 22) oraz sanatorium w Tuszynie k. Łodzi i dwu budynków ambulatoriów przy ul. Łagiewnickiej 34/36 i ul. Leczniczej 6. Powstanie tych gmachów, przeznaczonych całkowicie do funkcji medycznej, w skali kraju stanowiło najważniejsze i pionierskie osiągnięcie instytucji ubezpieczeniowej w opiece medycznej, jaką oferowano mieszkańcom [4]. Na mocy ustawy z marca 1933 r. przeprowadzono reformę systemu ubezpieczeń i powołano w styczniu 1934 r. Ubezpieczalnię Społeczną. Reforma ta miała scalić pod względem finansowym odrębne gałęzie ubezpieczeń społecznych, zmniejszyć biurokrację z jednoczesnym rozłożeniem jednolitych składek na całe społeczeństwo i organizacją lepszych świadczeń [5]. Obok dotychczasowych świadczeń, w wypadku choroby i macierzyństwa, miały zostać wprowadzone inne rodzaje ubezpieczeń społecznych [2]. To właśnie Łódź jako pierwsze z miast polskich wdrożyła zmiany w lecznictwie ubezpieczeniowym. W wyniku podjętych decyzji wybudowano i wyposażono szpital, sanatorium oraz pierwsze z dwu wielospecjalistycznych ambulatoriów.

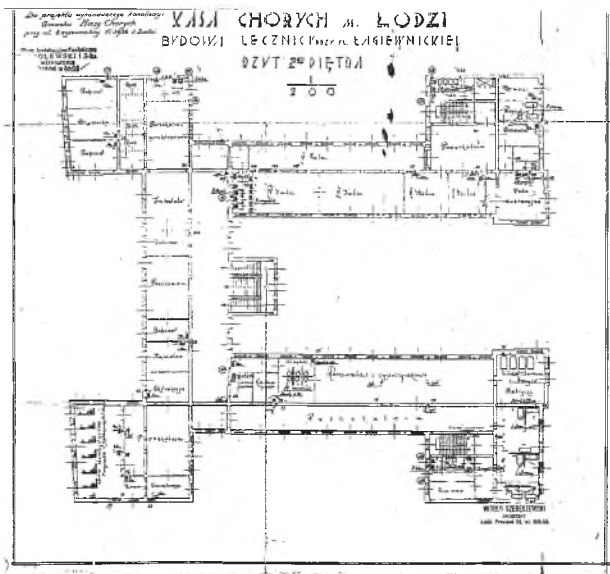
Ambulatorium przy ul. Łagiewnickiej nr 34/36 powstało w północnej, najbiedniejszej dzielnicy Łodzi — Bałutach. Ten nowy gmach Kasy Chorych przeznaczono dla ambulatoriów, oddziału położniczego i wodołeczniczego, pokoi obserwacyjnych, gabinetów lekarzy domowych. Powstała architektura o reprezentacyjnych formach, spełniająca funkcję wizytówki Kasy Chorych w dzielnicy z fatalnym stanem zabudowy i słabą infra-

strukturą sanitarną. Bałuty zamieszkiwało około 50 000 ludzi, w przeważającej liczbie ubogich, ze środowisk robotniczych i mających ogromne trudności z dostępem do opieki lekarskiej. Od samego początku powstania Kasy Chorych w Łodzi ówczesne jej władze wraz ze środowiskiem lekarskim uznały potrzebę zbudowania w tym miejscu gmachu do celów lecznictwa kasowego. Budowę rozpoczęto w drugiej połowie 1927 roku, a w czerwcu 1929 roku gmach był w stanie surowym. Mimo trudności wynikających z kryzysu gospodarczego (również w przemyśle łódzkim) oraz braku odpowiednich funduszy udało się zakończyć tę inwestycję. Wydano 3 450 534 zł [6]. Początkowo planowano cały budynek przeznaczyć na ambulatorium dzielnicowe, ale ze względu na reorganizację lecznictwa kasowego, zarządzoną przez Ministra Pracy i Opieki Społecznej, wprowadzono zmiany w przeznaczeniu poszczególnych pomieszczeń. Reorganizacja polegała na scedowaniu leczenia ambulatoryjnego w szpitalach na lekarzy domowych [7]. Ostatecznie w nowym gmachu przy ul. Łagiewnickiej nr 34/36 umieszczono:

1. przychodnię specjalistyczną, z oddziałami chorób wewnętrznych, skórno-wenerycznych, chirurgii, laryngologii, neurologii, stomatologii (dentystyki), pediatrii łącznie z boksami dla dzieci z chorobami zakaźnymi;
2. oddział położniczy na 55 łóżek;
3. zakład wodołeczniczy zajmujący pół piętra i stworzony jako pierwszy tego rodzaju w Łodzi;
4. gabinety dla lekarzy domowych;
5. pokoje obserwacyjne dla niezdolnych do pracy;
6. protezownię [6].

Na uroczystość poświęcenia i uruchomienia lecznicy przybyli przedstawiciele Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, przedstawiciele władz miasta z urzędem wojewody, komisarz Kasy Chorych i wiele osób ze świata lekarskiego oraz zaproszeni goście i prasa. Uroczystego aktu poświęcenia nowego gmachu dokonał ks. biskup Wincenty Tymieniecki [6]. Prócz wielospecjalistycznych ambulatoriów dla obwodu Łódź-Północ zorganizowano w budynku aptekę i biura dyrekcji łódzkich Kas Chorych.

W 1938 r. otwarto filię oddziału ginekologiczno-położniczego, liczącego sto pięćdziesiąt łóżek, przeniesioną ze szpitala im. I. Mościckiego (obecnie im. N. Barlickiego) przy ul. Kopcińskiego nr 22 (dawniej ul. Zagajnikowej nr 22) [8]. Cały nowy gmach był przeznaczony do leczenia osób ubezpieczonych. Zrealizowano go w latach 1927–1929 według projektu i pod nadzorem inżyniera architekta Witolda Szereszewskiego [9] [FOT. 1]. Starannie wykończony budynek przystosowano do przyjmowania dużej liczby chorych dziennie. Wnętrza uzyskały obszerne, jasne korytarze, wyłożone kaflami. Poczekalnie usytuowane przy gabinetach lekarskich zaprojektowano

FOT. 1. Rzut budynku ambulatorium przy ul. Łągiewnickiej 34/36 (z archiwum Zakładu Wodociągów i Kanalizacji w Łodzi przy ul. Wierzbowej 52)

jako miejsca mogące pomieścić znaczną liczbę pacjentów. Nowością były rozbieralnie, w formie małych pokoi sąsiadującymi z gabinetami lekarskimi, chciano tym samym oszczędzić czas przeznaczony na badanie. W nowej siedzibie wielospecjalistycznej przychodni doskonale zorganizowany był oddział stomatologiczny posiadający ogólną salę z gabinetami oraz specjalny gabinet, w którym dokonywano zabiegów usuwania zębów. Powstał też specjalny gabinet dla pacjentów z chorobami nerwowymi, w którym chorzy mogli zachowywać się swobodnie i np. krzyżeć. Oddział mieszczący laryngologię z gabinetami lekarskimi i poczekalnią otrzymał salę z łózkami dla obłożnie chorych. Specjalne skrzydło gmachu przeznaczono na oddział okulistyki z salami dla chorych na jąglicę, z pełną izolacją i osobnym wejściem. Imponująco zorganizowano oddział ginekologiczny mieszczący 55 łózek, który też miał przewidziane niekolizyjne, osobne wejście. Oddział ten miał dla ubezpieczonych kobiet wielkie znaczenie, ponieważ opieka akuszerska w Łodzi była na niskim poziomie, a także często brakowało wykwalifikowanego personelu. W nowym gmachu urządzono i wyposażono również oddział dla dzieci. Nowym rozwiązaniem funkcjonalnym były zaprojektowane specjalne boksy do badania dzieci, przed wejściem małych pacjentów do poczekalni oddziału. Rozwiązanie takie umożliwiała izolację małych pacjentów i zapobiegało wewnątrzszpitalnym infekcjom [6].

Gmach przy ul. Łągiewnickiej nr 34/36 był wolnostojącym, murowanym z cegły budynkiem o powierzchni 9700 m² i kubaturze 39 400 m³. Budynek trzykondygn-

FOT. 2. Elewacja od strony ul. Łągiewnickiej i ul. Dolnej (fot. M. Bednarkiewicz)

FOT. 3. Elewacja wejściowa od strony ul. Łągiewnickiej (fot. M. Bednarkiewicz)

cyjny, podpiwniczony, o zwartej bryle z użytkowym poddaszem, powstał na działce o powierzchni 1,5 ha, między ulicami Łągiewnicką, Ceglana a Rynkiem Bałuckim. Od zachodu działki zorganizowano ogród dla pacjentów. Plan budynku opracowano na wzór litery H, z wydatnymi ryzalitami w narożnikach zewnętrznym i dwoma dziedzińcami wewnętrznym i zewnętrznym (od strony ulicy). W osi budynku frontowego umieszczono wejście główne, z reprezentacyjną klatką schodową i przejściem na wewnętrzny dziedziniec. Sale dla pacjentów ulokowano wzdłuż traktów zewnętrznych. Elewacja wejściowa od strony wschodniej (ul. Łągiewnicka nr 34/36) uzyskała uskokowo ukształtowaną ściankę attykową, a pod nią dużych rozmiarów napis: KASA CHORYCH M. ŁODZI [FOT. 3]. Elewacja była symetryczna: w części wejściowej dziewięćoosiowa, w ryzalitach zaś pięćoosiowa ze zgrupowanymi w narożach oknami. Od podwórka została zaprojektowana identycznie jak od frontu, w ryzalitach

FOT. 4. Elewacja od strony ul. Lecznicy 6 (fot. M. Bednarkiewicz)

FOT. 6. Detal zwieńczenia elewacji od strony ul. Kasowej (fot. M. Bednarkiewicz)

FOT. 5. Elewacja od strony ul. Kasowej (fot. M. Bednarkiewicz)

uzyskując układ trzyosiowy. Uszeregowanie prostokątnych okien podkreślały gzymsy parapetowe, nadokienne i filary między oknami. Parter budynku na całej jego wysokości boniowano pasowo. Wejście główne ozdobiło pięknym portalem, wydatnie wysuniętym przed lico muru, wraz z zaprojektowanym podjazdem [9]. Gmach ten wpisany został do wojewódzkiego rejestru zabytków pod nr. rej. A/107 w dn. 20 I 1971 r. z racji swej wyjątkowej architektury i funkcji medycznej. W czasie II wojny światowej umieszczono w nim siedzibę Głównego Szpitala Łódzkiego Getta. Po wywiezieniu z getta dzieci i osób starszych (tzw. „szperze”), w 1942 r. uruchomiono w dawnej przychodni zakłady krawieckie. Po 1945 r. ponownie przystosowano dawne sale dla szpitala o profilu położniczym, nadając placówce imię Heleny Wolf. Oddział ginekologiczny funkcjonował do końca lat 80. XX w., ale w wyniku rozpoczętych prac remontowych obiekt od kilkudziesięciu lat niszczeje. W starych murach planowano utworzyć klinikę medyczną, potem muzeum getta, hotel [10]. Od dłuższego czasu jest to ruina, zdezastwowana budowla o historycznym znaczeniu stojąca

w doskonałym punkcie miasta, z pozostałymi śladami modernistycznej architektury stopniowo pozbawianej dawnego detalu, schodów, stolarki, ścian [FOT. 2].

Drugim przedwojennym łódzkim obiektem wybudowanym na zlecenie Kas Chorych był gmach przychodni przy ulicy Lecznicy nr 6 (dawniej ul. Zimnej). Zaprojektował go architekt Stefan Krasilowski i został zrealizowany w latach 1930–1932. Początkowo na jego projekt rozpisano w 1925 r. powszechny konkurs architektoniczny. Pierwszą nagrodę uzyskała praca Antoniego Kowalskiego, drugą przyznano Henrykowi Hirszenbergowi, a trzecią dla zespołu: Szymon Syrkus i Henryk Oderfeld. Jednak to Krasilowski sporządził plan gmachu przychodni wraz z ambulatorium Łódzkiej Kasy Chorych. Prawdopodobnie budowa równoczesna placówek w Tuszynie, przy ul. Kopcińskiego nr 22 i ul. Łagiewnickiej nr 34/36 spowodowała zbyt duże obciążenie finansowe i dopiero w późniejszym czasie można było przystąpić do realizacji przy ul. Lecznicy. Powstała ona w dzielnicy Chojny, dzielnicy biednej, tak jak Bałuty, skromnie zabudowanej i w złym stanie sanitarnym. Gmach zlokalizowano w narożniku ulic Lecznicy, Kasowej i Parku Miejskiego [11]. Druga przychodnia była wolnostojącą, trzykondygnacyjną realizacją opracowaną na kształt litery A, o powierzchni użytkowej 9750 m² i kubaturze 39 500 m³. Projektując obiekt na wzór litery A, przyjęto wymiary: długość ramion 65 m, rozpiętość 70 m, szerokość frontu 30 m. Wejście główne umieszczono od strony ulicy Lecznicy i prowadziło ono do centralnego holu z klatką schodową [FOT. 4]. Z tego holu przechodziło się do dziedzińca wewnętrznego i korytarzy prowadzących do skrzydeł bocznych. Między skrzydłami ulokowano dwa dziedzińce: zewnętrzny z wejściem z zewnątrz od ulicy Kasowej i wewnętrznym. Oba dziedzińce były ze sobą połączone. Skrzydła boczne wyposażono w niezależne wejścia z uliczek bocznych. W obiekcie zachowały

się schody żelbetowe, z lekko zaokrąglonym stopniem pierwszym i żeliwnymi, starannie wyprofilowanymi balustradami. Eleganckie lastrico, glazura na ścianach, posadzki terakotowe i parkiety dębowe są jeszcze w wielu pomieszczeniach. Elewacje modernistyczne wzbogacone klasycystycznymi elementami tworzą pierzeję ulicy [FOT. 6]. Są symetryczne i łukowato ugięte w stosunku do ulicy Lecznicej. Przestrzeń między oknami boniowano pasmowo. Podziały pionowe i poziome podkreślają cokoły, gzymsy koronujący i mur attyki, w którym umieszczono wąskie okna poddasza. Strefa wejścia uzyskała cztery kolumny w wielkim porządku [11]. W czasie II wojny ulokowano w budynku niemiecki szpital, a po wojnie przychodnię lekarską i rehabilitacyjną. Obecnie budynek, który stanowi własność gminy Łódź, został wpisany do wojewódzkiego rejestru zabytków pod nr. rej.: A/109 z dn. 20 I 1971 r. Aktualnie pomieszczenia użytkuje Miejska Przychodnia „Lecznicza” z gabinetami lekarskimi, laboratorium i apteką. W latach 2001–2003 przeprowadzono prace renowacyjne historycznej stolarki okiennej-skrzynkowej i drzwiowej o konstrukcji ramiakowo-płycinowej, przywracając pierwotny wygląd metalowym okuciom. Jednak większość okien wymieniono z zachowaniem pierwotnych cech oryginału. Budynek ocieplono systemem Dryvit, wcześniej oczyszczono ściany i uzupełniano ubytki [11] [FOT. 5].

Te dwa przykłady przychodni zrealizowane dla Kas Chorych to nowy okres w historii łódzkiego rozwoju lecznictwa. Przypadły w momencie jego reorganizacji i polepszenia warunków leczenia. Brak własnych obiektów Kas Chorych, przygotowanych specjalnie do tego celu spowodował, że zostały wybudowane zgodnie z ówczesnymi wymogami i wzorowo wyposażone w sprzęt diagnostyczno-leczniczy. Pieniądze na ten cel pochodziły ze składek społecznych zbieranych w ramach łódzkiej Kasy. Ambulatoria były funkcjonalnie zintegrowane z poszczególnymi działami, zgodnie z decyzjami ówczesnych władz Kas Chorych. Realizacja obu gmachów stanowiła novum, dała stały adres placówce opieki medycznej, z której korzystały tysiące ubezpieczonych osób [2]. Obie przychodnie przyczyniły

się do poprawy stanu zdrowotności w środowiskach różnych grup pracowników. W placówkach prowadzono działalność profilaktyczną i leczniczą, tak potrzebną w przedwojennej Łodzi. Projekty architektoniczne zdobyły uznanie pacjentów [12], wielu mieszkańców Łodzi ma do dziś przywiązanie do tych medycznych i historycznych miejsc. Niestety jeden z budynków nie miał szczęścia i dziś jest ruiną, drugi jednak w dalszym ciągu służy łodzianom. Dzięki jakości użytych materiałów, zarówno do budowy, jak i wykończenia budynków, budynki trwają, dobrze rozpoznawalne, kształtując przestrzeń i umiejętnie zabudowując ulicę, z równoczesnym poszanowaniem dla otaczającej zieleni. Zastosowane w architekturze schematy funkcjonalne dla budownictwa medycznego sprawdziły się, gdyż uwzględniały postęp w naukach medycznych.

Piśmiennictwo

1. Archiwum Państwowe miasta Łodzi (APŁ), Akta miasta Łodzi (AmŁ), sygn. A129; Tomaszewicz W, *Ze wspomnień lekarza*, Warszawa 1965, 390.
2. APŁ, sygn. 984, Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Łodzi do 1939 r.
3. Krysiak L., *W kole fortuny*, *Dziennik Łódzki* z dn. 31 XII 1994 r., 304, 5.
4. APŁ, AmŁ, Wydział Zdrowotności Publicznej (WZP), sygn. 29647.
5. Fijałek J., Indulski J., *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, Łódź 1990, 347.
6. *Ilustrowana Republika* z dn. 6 XI 1930 r., 304, 5.
7. Fijałek J., Indulski J., *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945*, 357.
8. *Ibidem*, 347–348.
9. Olenderek J., *Łódzki modernizm i inne nurty przedwojennego budownictwa*, t. 1, Łódź 2011, 96.
10. Adamczewska I., *Spór o szpital im. Heleny Wolf*, *Gazeta Wyborcza* (dodatek łódzki) z dn. 31 V 2006 r., 3.
11. Olenderek J., *Łódzki modernizm*, 97.
12. *Ilustrowana Republika* z dn. 6 XI 1930 r., 304, 4.